

Забезпечення права на апеляційний перегляд справи: конституційно-правовий аспект і міжнародні стандарти

В. Городовенко

доктор юридичних наук, доцент, заслужений юрист України,
суддя Конституційного Суду України

У статті проаналізовано застосування пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України щодо забезпечення права на апеляційний перегляд справи та його розуміння у практиці Конституційного Суду України, Верховного Суду порівняно з тлумаченням Європейським судом з прав людини права на справедливий суд та допустимості його обмеження в частині реалізації права на апеляційне оскарження рішення суду. Зроблено висновок, що в Конституції України щодо забезпечення апеляційного перегляду справи передбачено посилений рівень судового захисту прав особи порівняно з Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та практикою Європейського суду з прав людини.

Ключові слова: *забезпечення права, апеляційний перегляд справи, право на апеляційне оскарження, обмеження права, міжнародні стандарти, право на справедливий суд.*

Конституція України від 28 червня 1996 року¹ до набрання чинності Законом України від 2 червня 2016 року № 1401–VIII «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)»² у пункті 8 частини третьої статті 129 проголошувала, що основною засадою судочинства є забезпечення апеляційного та касаційного оскарження рішення суду, крім випадків, встановлених законом. Після цих змін пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України передбачає, що забезпечення права на апеляційний перегляд справи та у визначених законом випадках — на касаційне оскарження судового рішення є основною засадою судочинства. Очевидним є те, що конституційні зміни стосуються новітніх підходів до розуміння та забезпечення реалізації як права на апеляційне оскарження, так і права на касаційне оскарження судового рішення. Досліджуючи більш детально проблему забезпечення права на апеляційний перегляд справи, варто зазначити, що її значущість посилена надходженням до Конституційного Суду України численних конституційних скарг щодо відповідності Основному Закону України законодавчих процесуальних обмежень апеляційного оскарження окремих судових рішень,

¹ Конституція України від 28 червня 1996 року. *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.

² Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) : Закон України від 2 червня 2016 року № 1401–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2016. № 28. Ст. 532.

зокрема ухвал слідчого судді у кримінальному процесі, а за деякими з цих скарг відкрито конституційні провадження.

Проблемні питання забезпечення права на апеляційне оскарження судових рішень досліджувалися в роботах М. Бородіна¹, В. Городовенка², К. Гусарова³, І. Іліопол⁴, Р. Кукурудза⁵, О. Ломакіної⁶, В. Мармаша⁷ та інших правників. У зазначених наукових працях здебільшого розкривалися особливості апеляційного оскарження відповідних рішень суду в цивільному, адміністративному, кримінальному, господарському судочинстві. Конституційно-правовий аспект забезпечення права на апеляційний перегляд справи досліджувався в українській правничій літературі фрагментарно, а після внесення зазначених змін до статті 129 Конституції України питання забезпечення права на апеляційний перегляд справи у вітчизняних юридичних колах стає дедалі актуальнішим для обговорення та дослідження.

Метою цієї статті є визначення особливостей забезпечення права на апеляційний перегляд справи у конституційно-правовому аспекті та розкриття міжнародних стандартів щодо апеляційного перегляду справи судом.

Стаття 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року⁸ (далі — Конвенція) проголошує право кожного на справедливий суд. Забезпечення права на справедливий суд відіграє особливу роль у демократичному суспільстві, є його базовою цінністю, яка має вирішальне значення у безперешкодній реалізації основоположних прав і свобод людини і громадянина та дотриманні принципу верховенства права загалом. Водночас однією з важливих гарантій цього права є можливість оскарження судових рішень в апеляційному порядку. Як відомо, і в теорії права, і у правозастосовній діяльності право на справедливий суд та право на апеляційне оскарження судового рішення часто характеризують змістовим взаємозв'язком. Більше того, цей взаємозв'язок встановив на офіційному рівні і Конституційний Суд України, який визнав право на апеляційне оскарження складовою права кожного на судовий захист⁹. У цьому

¹ Бородін М. М. Інститут апеляційного перегляду рішень у цивільних справах: сучасний стан, перспективи розвитку та вдосконалення. *Вісник Верховного Суду України*. 2012. № 5. С. 43–47.

² Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія. Харків : Право, 2012. С. 240–248.

³ Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядках : монографія. Харків : Право, 2010. С. 87–249.

⁴ Іліопол І. М. Апеляційне провадження в цивільному процесі України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / Нац. ун-т «Одеська юридична академія». Одеса, 2018. 21 с.

⁵ Кукурудз Р. О. Апеляція в адміністративному судочинстві: питання теорії та практики. *Вісник Запорізького національного університету. Юридичні науки*. 2013. № 1. С. 86–97.

⁶ Ломакіна О. А. Перегляд судових актів господарського суду в апеляційному порядку : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.04 / Ін-т екон.-прав. дослідж. Донецьк, 2009. 19 с.

⁷ Мармаш В. Я. Межі здійснення права на апеляцію у кримінальному судочинстві України. *Вісник Верховного Суду України*. 2010. № 2. С. 41–48.

⁸ Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004.

⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України (справа про забезпечен-

аспекті Конституційний Суд України наголосив, що перегляд судових рішень в апеляційному порядку гарантує відновлення порушених прав і охоронюваних законом інтересів людини і громадянина¹, а оскарження судових рішень в апеляційному порядку є однією з конституційних гарантій реалізації інших прав і свобод, захисту їх від порушень і протиправних посягань, у тому числі від помилкових і неправосудних судових рішень².

Зі змісту пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України щодо забезпечення права на апеляційний перегляд справи випливає, що йдеться про гарантування кожному права на апеляційний перегляд³ його справи, водночас не встановлено можливості законодавця визначати винятки з цього права, як це було передбачено до прийняття змін до Конституції України щодо правосуддя, коли гарантувалося право кожного на апеляційне оскарження рішення суду.

Задля визначення сутності забезпечення права на апеляційний перегляд справи у конституційно-правовому вимірі доцільно застосувати різноманітні способи тлумачення конституційно-правової норми, викладеної у пункті 8 частини другої статті 129 Конституції України, зокрема логічний, систематичний, грама-тичний, історичний способи тлумачення норм права. Так, в аспекті історичного способу тлумачення конституційно-правової норми викликає науковий та практичний інтерес аналіз пояснювальної записки до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)», в якій зазначалося, що «запропонована нова редакція положення щодо забезпечення права на апеляційний перегляд та касаційне оскарження мінімізує наявні у чинній редакції пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України ризики розширеного тлумачення на рівні закону винятків із цього правила, що у наслідку спричиняє до обмеження конституційного права особи на оскарження судового рішення. Нова редакція цього положення дасть змогу гарантувати особі право на перегляд справи судом

на апеляційного оскарження ухвал суду) від 28 квітня 2010 року № 12-рп/2010 (абзац третій підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10>.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Касьяненка Бориса Павловича щодо офіційного тлумачення положень пункту 8 частини третьої статті 129 Конституції України, частини другої статті 383 Кримінально-процесуального кодексу України від 11 грудня 2007 року № 11-рп/2007 (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va11p710-07>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду) від 27 січня 2010 року № 3-рп/2010 (абзац третій підпункту 3.1 пункту 3 мотивувальної частини). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-10>.

² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171² Кодексу адміністративного судочинства України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015 (абзац дев'ятий підпункту 2.1 пункту 2 мотивувальної частини). URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15>.

³ Варто зазначити, що йдеться саме про «перегляд» справи, а не про «оскарження» рішення суду. Саме на цьому вже акцентувалося раніше (див.: Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія. Харків : Право, 2012. С. 240).

принаймні один раз — в апеляційному порядку. При цьому йдеться не про надання можливості оскаржувати будь-яке судове рішення, а лише про перегляд справи загалом — тобто справи, стосовно якої суд ухвалив рішення по суті спору або стосовно іншого (що не має характеру юридичного спору) питання, віднесеного законом до компетенції суду. Отже, рішення, яким завершується розгляд справи, може стати предметом перегляду в суді вищого рівня в апеляційному порядку і подання апеляційної скарги щодо такого рішення не може бути заборонено законом. Водночас законом можуть бути встановлені обмеження чи навіть заборони щодо оскарження в апеляційному порядку окремих процедурних судових рішень»¹.

Варто звернути увагу, що викладене розуміння права на апеляційний перегляд справи у згаданій пояснювальній записці узгоджується з іншими положеннями Конституції України, які, стосуючись судового захисту особи, з одного боку, гарантують право кожному на оскарження в суді будь-яких рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб (частина друга статті 55); поширення юрисдикції судів на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення, у передбачених законом випадках суди розглядають також інші справи (частина третя статті 124), а з другого — визначають однією з основних засад судочинства розумність строків розгляду справи судом (пункт 7 частини другої статті 129). З огляду на останнє оскарження кожного так званого проміжного судового рішення, метою якого є забезпечення розгляду справи як такої та винесення обов'язкового рішення суду за нею, може затягнути такий розгляд на невизначений строк, що навряд чи сприятиме здійсненню права кожного на судовий захист загалом та права на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом.

До речі, в окремій думці судді Конституційного Суду України Н. Шаптали стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016 щодо запропонованої у відповідному законопроекті редакції пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України в аспекті забезпечення права на апеляційний перегляд справи зазначається, зокрема, що «згідно з європейськими стандартами для здійснення правосуддя вважається доцільним та достатнім забезпечення особі права на перегляд її справи принаймні один раз, що і пропонується Законопроектом». Враховуючи таку обставину, у згаданій окремій думці зроблено висновок, що «немає підстав стверджувати про порушення (скасування або звуження) права громадян на оскарження судового рішення»².

¹ Пояснювальна записка до проекту Закону України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)». URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=57209.

² Окрема думка судді Конституційного Суду України Шаптали Н. К. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України

Крім того, в деяких ухвалях колегій суддів Конституційного Суду України простежується розуміння згаданого права в аспекті саме апеляційного перегляду справи, а не апеляційного оскарження судового рішення (ухвали Другої колегії суддів Другого сенату Конституційного Суду України від 26 червня 2018 року № 197-2(II)/2018¹ та від 26 червня 2018 року № 198-2(II)/2018²).

Аналогічний підхід до розуміння забезпечення права на апеляційний перегляд справи викладено і в ухвалі колегії суддів Другої судової палати Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 вересня 2018 року в справі № 761/33149/18, у якій зазначається, що «Конституція України забезпечує можливість апеляційного перегляду саме справи, що реалізується шляхом оскарження судових рішень, якими завершено розгляд справи (кримінального провадження) по суті, а не всіх судових рішень у межах цієї справи (провадження)»³.

За такою логікою пунктом 8 частини другої статті 129 Конституції України передбачається обов'язковий (за умови подання особою апеляційної скарги) апеляційний перегляд рішення суду по суті справи, про що свідчать і подальші зміни у процесуальному законодавстві України. Наприклад, раніше частина перша статті 294 Кодексу України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-Х⁴ (далі — КУпАП) містила обмеження щодо апеляційного оскарження судового рішення про притягнення особи до адміністративної відповідальності за неповагу до суду на підставі статті 185³ КУпАП. Втім, після конституційних змін у 2016 році до КУпАП було внесено зміни⁵ і передбачено можливість такого оскарження. Більше того, статтею 221¹ КУпАП не тільки допускається оскарження відповідної постанови суду в апеляційному порядку до суду вищої інстанції, а й передбачається, що постанова судді Верховного Суду, прийнята за результатами розгляду такої справи, може бути оскаржена в апеляційному

(щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nh01d710-16>.

¹ Ухвала Другої колегії суддів Другого сенату Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Розенблата Борислава Соломоновича щодо відповідності Конституції України (конституційності) частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України від 26 червня 2018 року № 197-2(II)/2018. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/197-22_2018.pdf.

² Ухвала Другої колегії суддів Другого сенату Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційною скаргою Розенблата Борислава Соломоновича щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини третьої статті 309 Кримінального процесуального кодексу України від 26 червня 2018 року № 198-2(II)/2018. URL: http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/198_22_2018.pdf.

³ Ухвала Касаційного кримінального суду Верховного Суду від 24 вересня 2018 року у справі № 761/33149/18. URL: <http://reyestr.court.gov.ua/Review/76746447>.

⁴ Кодекс України про адміністративні правопорушення від 7 грудня 1984 року № 8073-Х. *Відомості Верховної Ради УРСР*. 1984. Додаток до № 51. Ст. 1122.

⁵ Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147-VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

порядку до Касаційного кримінального суду і переглядається у складі колегії з трьох суддів.

Водночас щодо так званих проміжних судових рішень національне процесуальне законодавство допускає обмеження їх апеляційного перегляду. Зокрема, частина перша статті 353 Цивільного процесуального кодексу України від 18 березня 2004 року № 1618–IV¹ (далі — ЦПК України) в редакції Закону України від 3 жовтня 2017 року² містить вичерпний перелік ухвал, які можуть підлягати апеляційному оскарженню окремо від рішення суду. Аналіз такого переліку дає підстави стверджувати, що до нього законодавець включив ті ухвали, які можуть завадити реалізації права на судовий захист (зокрема, вплинути на розгляд справи чи унеможливити такий розгляд взагалі, завадити виконанню рішення суду), а також ті, які призводять до втручання в інші основоположні права і свободи (наприклад, щодо забезпечення доказів, відмови в забезпеченні доказів чи скасування ухвали про забезпечення доказів; забезпечення позову, заміни заходу забезпечення позову; відмови у відкритті провадження у справі; відмови поновити або продовжити пропущений процесуальний строк; затвердження мирової угоди; призначення експертизи; зупинення провадження у справі; розгляду скарг на дії (бездіяльність) органів державної виконавчої служби, приватного виконавця; повороту виконання рішення суду чи відмови у повороті виконання рішення; визначення частки майна боржника у майні, яким він володіє спільно з іншими особами; тимчасового влаштування дитини до дитячого або лікувального закладу; оголошення розшуку відповідача (боржника) або дитини; примусового проникнення до житла; звільнення (призначення) опікуна чи піклувальника тощо). Разом із цим частиною другою статті 353 ЦПК України визначено, що заперечення на ухвали, які не підлягають оскарженню окремо від рішення суду, включаються до апеляційної скарги на рішення суду, тобто можливість перегляду й цих ухвал залишається. Таким чином, законодавець прагнув забезпечити оптимальний підхід до забезпечення права на судовий захист.

Схожий механізм апеляційного оскарження так званих проміжних судових рішень передбачений Кримінальним процесуальним кодексом України від 13 квітня 2012 року № 4651–VI³ (далі — КПК України). Втім, викликає сумнів, що з пунктом 8 частини другої статті 129 Конституції України узгоджуються визначені чинним КПК України особливості апеляційного оскарження окремих судових рішень, зокрема такі: вирок суду першої інстанції, ухвалений за результатами спрощеного провадження в порядку, передбаченому статтями 381 та 382 КПК України, не може бути оскаржений в апеляційному порядку з підстав розгляду провадження за відсутності учасників судового провадження, недослідження доказів у судовому засіданні або з метою оспорити встановлені досудовим розслідуванням

¹ Цивільний процесуальний кодекс України від 18 березня 2004 року № 1618–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2004. № 40–41, 42. Ст. 492.

² Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів : Закон України від 3 жовтня 2017 року № 2147–VIII. *Відомості Верховної Ради України*. 2017. № 48. Ст. 436.

³ Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 року № 4651–VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 9–10. Ст. 88.

обставини (частина перша статті 394); судові рішення суду першої інстанції не може бути оскаржене в апеляційному порядку з підстав заперечення обставин, які ніким не оспорювалися під час судового розгляду і дослідження яких було визнано судом недоцільним відповідно до положень частини третьої статті 349 КПК України (частина друга статті 394).

У пункті 8 частини другої статті 129 Конституції України йдеться саме про апеляційний перегляд справи, який передбачає не лише надання особі можливості на законодавчому рівні оскаржити рішення суду, прийняте по суті її юридичного спору, кримінального обвинувачення чи іншої справи, а й забезпечення здійснення перегляду такого рішення саме в апеляційному провадженні. Втім, суддя Конституційного Суду України М. Мельник у своїй окремій думці до Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України від 20 січня 2016 року № 1-в/2016 звертає увагу «на термінологічну некоректність викладу у Законі про пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України». На думку судді, «поняття «перегляд» і «оскарження» не є однопорядковими і не збігаються за змістом. Перше позначає процесуальну стадію розгляду справи, друге — лише можливість потрапляння судової справи на таку стадію. Це додатково підтверджує методологічно помилковий підхід до розуміння різних аспектів права на апеляційне та касаційне оскарження судового рішення в контексті положень частини третьої статті 22 Конституції України, що призведе до обмеження права на судовий захист (стаття 55 Основного Закону України)»¹.

Вбачається, що конституційна формула «забезпечення права на апеляційний перегляд справи» є прагненням конституцієдавця гарантувати реальне здійснення апеляційного оскарження рішення суду. Для змістового наповнення цієї формули варто з'ясувати, що ж являє собою апеляція у класичному сенсі.

У доктрині права виокремлюють повну та неповну (обмежену) апеляцію. Так, один із провідних українських вчених К. Гусаров зазначає, що «в умовах неповної апеляції справа по суті фактично не розглядається. Апеляційний суд у цьому випадку лише перевіряє, чи були судом першої інстанції здійснені всі передбачені процесуальним законом дії для постановлення законного й обґрунтованого рішення²... При повній апеляції по суті не відбувається тільки перевірки правильності рішень суду першої інстанції на підставі письмових актів судочинства, а справи вирішуються заново»³. При цьому акцентується на тому, що особі має бути гарантовано право на перегляд її справи судом апеляційної інстанції з огляду на правильність встановлення фактів і застосування права⁴. Справді, суд апеля-

¹ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. стосовно Висновку Конституційного Суду України у справі за зверненням Верховної Ради України про надання висновку щодо відповідності законопроекту про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя) вимогам статей 157 і 158 Конституції України. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc01d710-16/print>.

² Гусаров К. В. Перегляд судових рішень в апеляційному та касаційному порядкух : монографія. Харків : Право, 2010. С. 96.

³ Там само. С. 98.

⁴ Там само. С. 92.

ційної інстанції має виконувати важливу функцію забезпечення законності й обґрунтованості рішення у справі завдяки більш високому статусу в судовій ієрархії, а також більш високому рівню компетентності суддів¹.

Традиційно таке розуміння інституту апеляції закладено й у процесуальному законодавстві України, з огляду, зокрема, на межі встановленого у ньому апеляційного перегляду. Наприклад, у Кодексі адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747–IV² статтею 308 визначено межі перегляду справи судом апеляційної інстанції і вказано, що цей суд переглядає справу за наявними у ній і додатково поданими доказами та перевіряє законність і обґрунтованість рішення суду першої інстанції в межах доводів та вимог апеляційної скарги; він не обмежений доводами та вимогами апеляційної скарги, якщо під час розгляду справи буде встановлено порушення норм процесуального права, які є обов'язковою підставою для скасування рішення, або неправильне застосування норм матеріального права (частини перша, друга статті 308). Аналогічні межі перегляду судом апеляційної інстанції визначено й у статті 367 ЦПК України. Крім того, частина п'ята статті 367 ЦПК України передбачає: якщо поза увагою доводів апеляційної скарги залишилася очевидна незаконність або необґрунтованість рішення суду першої інстанції у справах окремого провадження, суд апеляційної інстанції переглядає справу в повному обсязі.

Отже, цінність закладеної конституцієдавцем формули у пункті 8 частини другої статті 129 Основного Закону України щодо забезпечення права на апеляційний перегляд справи полягає у тому, що нею гарантується повноцінний захист прав особи судом апеляційної інстанції від несправедливих та помилкових рішень суду першої інстанції. Тому цілком ймовірно, що метою пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України щодо забезпечення апеляційного перегляду справи є посилення судового захисту осіб порівняно з формулюванням цього конституційного правила до внесення конституційних змін у 2016 році не лише через обмеження розсуду законодавця у питанні визначення винятків апеляційного оскарження судового рішення, постановленого за результатами розгляду юридичного спору, кримінального обвинувачення чи іншої визначеної законом справи, а й встановлення вимоги забезпечити процедуру перегляду законності та обґрунтованості такого рішення як з питань права, так і з питань факту.

На підтвердження наведених міркувань варто звернути увагу, що до внесення у 2016 році змін до Конституції України Конституційний Суд України у своїх рішеннях застосовував пункт 8 частини третьої статті 129 Конституції України, зокрема, дотримуючись позиції щодо свободи розсуду законодавця у регулюванні питань реалізації права на апеляційне оскарження, а також вказував на можливість визначати окремі категорії справ, у яких таке оскарження не передбачено, за умови дотримання принципу пропорційності³. Показовим у цьому аспекті стало

¹ Городовенко В. В. Принципи судової влади : монографія. Харків : Право, 2012. С. 246–247.

² Кодекс адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 року № 2747–IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2005. № 35, 36, 37. Ст. 446.

³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Заїченка Володимира Георгійовича щодо офіційного тлумачення положення пункту 18 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України у взаємозв'язку зі статтею 129 Конституції України (про апеляційне оскарження ухвал суду) від 27 січня

Рішення Конституційного Суду України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015, в якому визнано неконституційними окремі положення Кодексу адміністративного судочинства України й зазначено, що обмеження законодавцем права особи на оскарження рішення місцевого загального суду як адміністративного суду до апеляційної та касаційної інстанцій є виправданим лише щодо оскарження рішень у справах про незначні адміністративні правопорушення; в інших випадках у справах щодо притягнення до адміністративної відповідальності особи повинні мати право на інстанційне оскарження рішення місцевих загальних судів як адміністративних судів¹. Тобто, на відміну від імперативної вимоги пункту 8 частини другої статті 129 Конституції України щодо забезпечення права на апеляційний перегляд справи, згадане конституційне положення допускало обмеження права на апеляційне оскарження рішень суду за окремими категоріями справ.

Водночас такий підхід Конституційного Суду України узгоджується з міжнародними стандартами у визначенні так званих процесуальних фільтрів стосовно забезпечення права на апеляційний перегляд справи, а також практикою європейських держав.

Так, стаття 6 Конвенції, як зазначають експерти з конвенційного права, не передбачає права звернутися до вищого суду після суду нижчої ланки, і застосовуватиметься вона до розгляду судами вищих інстанцій, лише якщо внутрішня процедура передбачає таке право². Справді, як показує практика Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), стаття 6 Конвенції не зобов'язує Договірні Сторони створювати суди апеляційної чи касаційної інстанції, однак там, де такі суди існують, необхідно дотримуватися гарантій, визначених у статті 6 Конвенції³. У Рішенні ЄСПЛ у справі «Воловік проти України» від 6 грудня 2007 року у пунктах 54, 55 зазначається: «Суд вважає, що, приймаючи до уваги особливості порядку апеляційного оскарження за українським законодавством, право заявника на доступ до апеляційного суду було захищено основоположними гарантіями, передбаченими статтею 6 Конвенції. У цьому зв'язку Суд нагадує, що «право на

2010 року № 3-рп/2010. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-10>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Суботи Артема Анатолійовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 2 частини першої статті 293 Цивільного процесуального кодексу України (справа про забезпечення апеляційного оскарження ухвал суду) від 28 квітня 2010 року № 12-рп/2010. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v012p710-10>; Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадянина Шаповалова Олексія Леонідовича щодо офіційного тлумачення положень пункту 20 частини першої статті 106, частини першої статті 111¹³ Господарського процесуального кодексу України у взаємозв'язку з положеннями пунктів 2, 8 частини третьої статті 129 Конституції України від 25 квітня 2012 року № 11-рп/2012. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v011p710-12>.

¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень частини другої статті 171² Кодексу адміністративного судочинства України від 8 квітня 2015 року № 3-рп/2015. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v003p710-15>.

² Віткаускас Д., Диков Г. Захист права на справедливий суд відповідно до Європейської конвенції з прав людини : посібник для юристів. 2-ге вид. / Рада Європи. 2018. С. 33.

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Літвінюк проти України» від 1 березня 2018 року (пункт 18). URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_c38.

суд», одним із аспектів якого є право доступу, не є абсолютним і може підлягати обмеженням; їх накладення дозволене за змістом, особливо щодо умов прийнятності апеляційної скарги. Проте такі обмеження повинні застосовуватись з легітимною метою та зберігати пропорційність між застосованими засобами та поставленою метою»¹. Загалом із практики ЄСПЛ вбачається, що порядок застосування пункту 1 статті 6 Конвенції у судах апеляційної та касаційної інстанції залежить від особливостей конкретного провадження; умови прийнятності заяви, що стосується норм закону, можуть бути суворішими, ніж звичайної заяви; необхідно враховувати провадження загалом, проведені у передбаченому національним законодавством порядку².

Не гарантує право на оскарження або право на перегляд другою інстанцією і стаття 13 Конвенції (див. пункт 37 Рішення ЄСПЛ у справі «Лучанінова проти України» від 9 червня 2011 року³).

Водночас пунктом 1 статті 2 Протоколу № 7 до Конвенції передбачено, що «кожен, кого суд визнав винним у вчиненні кримінального правопорушення, має право на перегляд судом вищої інстанції факту визнання його винним або винесеного йому вироку. Здійснення цього права, включаючи підстави, на яких воно може бути здійснене, регулюється законом». Згідно з практикою ЄСПЛ стаття 2 Протоколу № 7 до Конвенції не застосовується до «цивільних прав та обов'язків», втім її гарантії щодо апеляції поширюються на всі правопорушення, які визнаються такими, що мають кримінальний характер, і враховується не стільки їх кваліфікація у національному законодавстві Договірної Держави, скільки суворість покарання за їх вчинення⁴.

Підсумовуючи свої попередні позиції, ЄСПЛ у Рішенні у справі «Руслан Яковенко проти України» від 4 червня 2015 року зазначає, що Договірні Держави мають широкі межі свободи розсуду щодо визначення порядку реалізації права, передбаченого у статті 2 Протоколу № 7 до Конвенції; як впливає з практики ЄСПЛ, цим положенням переважно регулюються інституційні питання, такі як доступ до апеляційного суду або обсяг перегляду в апеляційному порядку (пункти 76, 77)⁵. У Рішенні ЄСПЛ у справі «Кромбах проти Франції» від 13 лютого 2001 року у пункті 96 зазначено, що «зокрема, перегляд вищим судом обвинувачення або вироку може стосуватися як питань права та фактів рішення, так і тільки питань права. Крім того, в окремих країнах обвинувачений, що бажає оскаржити вирок, іноді повинен дістати на це відповідний дозвіл. Однак будь-які зазначені в цьому положенні обмеження права на перегляд судового рішення, що містяться у національному законодавстві, за аналогією з правом на звернення до суду,

¹ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Воловік проти України» від 6 грудня 2007 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_336.

² Практичний посібник зі статті 6. Право на справедливий суд (цивільна частина) / Рада Європи. 2013. С. 22. URL: http://www.echr.coe.int/Documents/Guide_Art_6_UKR.pdf.

³ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Лучанінова проти України» від 9 червня 2011 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_788.

⁴ Справедливое судебное разбирательство в международном праве : юридический сборник / ОБСЕ. 2013. С. 235. URL: <https://www.osce.org/ru/odihr/100894?download=true>.

⁵ Рішення Європейського суду з прав людини у справі «Руслан Яковенко проти України» від 4 червня 2015 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/974_a79.

закріпленим у пункті 1 статті 6 Конвенції, мають законні цілі та не порушують суті цього права»¹. До того ж у пункті 2 статті 2 Протоколу № 7 до Конвенції з права на оскарження у кримінальних справах зроблено винятки для передбачених законом незначних правопорушень, або коли відповідну особу судив у першій інстанції найвищий суд, або коли її було визнано винною і засуджено після оскарження виправдувального вироку.

Таким чином, ЄСПЛ не визначає обов'язковим апеляційний перегляд кожної справи, навіть якщо така справа є кримінальною, однак стосується вчинення незначного правопорушення, а реалізація доступу до апеляційного оскарження та меж перегляду у зв'язку з цим є питанням розсуду держави й у тому разі, коли наявність апеляції обов'язкова у кримінальній справі.

У Висновку № 6 (2004) Консультативної ради європейських суддів до уваги Комітету Міністрів Ради Європи щодо справедливого суду в розумний термін та ролі судді в судових процесах з урахуванням альтернативних заходів вирішення спорів від 22–24 листопада 2004 року наголошено, що жодне з положень статті 6 Конвенції не вимагає наявності права на апеляцію, а власне апеляція не повинна бути або вважатися необмеженою можливістю виправлення стосовно питань фактів або права, які сторона повинна була і могла поставити перед суддею першої інстанції. Це підриває роль судді першої інстанції і потенційно може зробити недоцільним будь-яке управління справами суддею першої інстанції. Такий підхід також тяжіє до нівелювання правомірних очікувань іншої сторони судового процесу і збільшення тривалості, вартості та напруженості судових проваджень².

Апеляція має схожі характеристики й у Рекомендації № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи від 7 лютого 2005 року державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торговельних справах, відповідно до якої за загальним правилом повинна існувати можливість контролю за будь-яким рішенням суду нижчого рівня судом вищого рівня, однак можливі винятки з права на апеляцію: виключення низки категорій справ, наприклад, позовних вимог на невеликі суми; запровадження вимоги щодо одержання дозволу суду на подання апеляції; установлення конкретних граничних строків щодо здійснення права на оскарження; відстрочення у здійсненні права на оскарження за низкою попередніх питань до подання основної апеляції по суті справи. Крім того, з цієї рекомендації випливає, що межі апеляційного перегляду справи можуть бути визначені вивченням лише питань права, коли необхідний дозвіл на подання апеляції³.

Однак, як показують порівняльно-правові дослідження, не всі з цих винятків сприйняті однозначно у міжнародній практиці, про що свідчить, зокрема, розу-

¹ МакБрайд Дж. Європейська конвенція з прав людини та кримінальний процес. Київ : К.І.С., 2010. С. 454.

² Європейські та міжнародні стандарти у сфері судочинства. Київ : Юстон, 2015. С. 366–367.

³ Рекомендація № R (95) 5 Комітету Міністрів Ради Європи від 7 лютого 2005 року державам-членам щодо введення в дію та поліпшення функціонування систем і процедур оскарження у цивільних і торговельних справах. URL: http://zakon1.rada.gov.ua/laws/show/994_153.

міння у ній пункту 5 статті 14 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року, згідно з яким «кожен, кого засуджено за будь-який злочин, має право на те, щоб його засудження і вирок були переглянуті вищестоящою судовою інстанцією згідно з законом»¹. Зокрема, у цих дослідженнях вказано, що за практикою Комітету з прав людини апеляція має бути забезпечена з питань права і факту, що не означає повторного розгляду справи по суті, втім, суд вищої інстанції має бути наділений можливістю здійснити оцінку доказів, які представлені у суді першої інстанції, а також процесуальний хід розгляду².

Отже, у міжнародній практиці існують різні критерії забезпечення права на апеляційний перегляд справи, зокрема у кримінальних справах це право швидше означає наявність мінімальних та більш посилених стандартів, які не мають сприйматися як обмеження у захисті прав і основоположних свобод людини і громадянина. Водночас стосовно вітчизняної правової системи пункт 8 частини другої статті 129 Конституції України щодо забезпечення права на апеляційний перегляд справи висуває підвищені вимоги щодо здійснення права на апеляційне оскарження як складової права на судовий захист, ніж Конвенція та практика ЄСПЛ.

Викладені аспекти стосовно забезпечення права на апеляційний перегляд справи у їх порівняльно-правовому сенсі наштовкують на думку, що, з одного боку, у Конституції України щодо забезпечення апеляційного перегляду справи передбачений посилений рівень судового захисту прав особи порівняно, зокрема, з Конвенцією та практикою ЄСПЛ, що полягає у визначенні вперше на конституційному рівні обов'язкового перегляду кожної справи через перевірку судом апеляційної інстанції прийнятого за результатом розгляду такої справи рішення суду на предмет його законності та обґрунтованості, з огляду на правильність встановлення у ньому фактів і застосування матеріальних та процесуальних норм права. З другого боку, якщо означену конституційну формулу сприймати як таку, що не вимагає апеляційного перегляду кожного так званого проміжного судового рішення, прийнятого у процесі розгляду справи, то це узгоджується з конвенційними стандартами забезпечення права на справедливий суд, зокрема щодо розумності строків розгляду справи, обов'язковості та остаточності рішення суду.

Городовенко В. Обеспечение права на апелляционный пересмотр дела: конституционно-правовой аспект и международные стандарты. В статье анализируется применение пункта 8 части второй статьи 129 Конституции Украины относительно обеспечения права на апелляционный пересмотр дела и его понимание в практике Конституционного Суда Украины, Верховного Суда в сравнении с толкованием Европейским судом по правам человека права на справедливый суд и допустимости его ограничения в части реализации права на апелляционное обжалование решения суда. Сделан вывод, что в Конституции Украины относи-

¹ Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043.

² Справедливое судебное разбирательство в международном праве : юридический сборник / ОБСЕ. 2013. С. 238. URL: <https://www.osce.org/ru/odihr/100894?download=true>.

тельно обеспечения апелляционного пересмотра дела предусмотрен усиленный уровень судебной защиты прав лица по сравнению с Конвенцией о защите прав человека и основных свобод 1950 года и практикой Европейского суда по правам человека.

Ключевые слова: обеспечение права, апелляционный пересмотр дела, право на апелляционное обжалование, ограничение права, международные стандарты, право на справедливый суд.

Horodovenko V. Ensuring the right to appeal: the constitutional and legal aspect and international standards. The application of para 8 of the second part of the Article 129 of the Constitution of Ukraine regarding the right to appeal and its understanding in the jurisprudence of the Constitutional Court of Ukraine, the Supreme Court is analysed in the article comparing the interpretation of the right to a fair trial by the European Court of Human Rights and the admissibility of its restriction in the realisation of the right to appeal. It is concluded that the Constitution of Ukraine provides for an enhanced judicial protection of the rights of a person in comparison with the European Convention on Human Rights (1950) and the case-law of the European Court of Human Rights.

Key words: the enforcement of a right, appeal proceedings, the right to appeal, restriction of a right, international standards, the right to a fair trial.